

GJALLARHORNET

**Utgives av Svenska Arkeologiska
Samfundet**

Årgång 35. Nr. 2. 2015

Trevlig arkeologisommar!

Även om sommaren så långt enbart sporadiskt har behagat visa sig så ligger vi arkeologer inte på latsidan. Runt om i landet är det febril aktivitet med olika undersökningar, ärenden handläggs, vårdprogram ses över och på universiteten planeras det inför nästa termin med nya årskullar av blivande kollegor och inför höstens alla konferenser och boksläpp. Allt det där vill vi som läsare av Gjallarhornet få reda på då vi efter en lång och förhoppningsvis härlig semester åter kommer till arbetet. Glöm därför inte att skriva ned några rader om ditt och datt som hänt inom den svenska arkeologivärlden och skicka in ditt bidrag senast den 15 september. I detta nummer kan ni läsa om allt från Farokonventionen, arkeologiska hemsidor, om intressanta seminarier, om samfundets årsmöte och vilka som blivit tilldelade årets Monteliusmedaljer.

Trevlig sommar

Ola Wolfhechel Jensen

Nytt om Farokonventionen – Europarådets ramkonvention om kulturarvets samhälleliga värde

Drygt 130 remissinstanser är inbjudna att yttra sig över den rapport som Riksantikvarieämbetet har skrivit om Farokonventionen. Riksantikvarieämbetet förordar i sin rapport att Sverige ratificerar konventionen. På Riksantikvarieämbetets hemsida finns följande bakgrundsbeskrivning till konventionen:

”Farokonventionen är Europarådets ramkonvention om kulturarvets samhälleliga värde som tar ett samlat grepp om det breda spektrum av frågor som, utifrån ett europeiskt perspektiv, har bäring på kulturmiljöområdet. Bakgrunden till konventionens tillkomst kan sökas i flera samhällsförändringar. Bland dessa kan nämnas sociala och demografiska förändringar i samhället, en förändrad politisk situation i Europa efter Berlinmurens fall, ett ökat informationsflöde till följd av sociala medier och digitalisering samt det faktum att kulturarvet idag i högre utsträckning tillmätts ekonomiska värden.

Konventionen syftar till att svara mot de nya behov och utmaningar som kulturmiljöområdet står inför och strävar därför efter strategier som pekar ut en ny riktning för kulturmiljöarbetet. Farokonventionen skiljer sig därmed från andra kulturarvskonventioner genom att den saknar tydliga ”guidelines” för hur man ska förhålla sig till bevarandefrågor inom kulturmiljöområdet. Den ska därför inte, i första hand, betraktas som ett slags skyddsinstrument då den inte fokuserar på hur lämningar av olika slag bör skyddas. Istället behandlar konventionen frågor rörande vad vi bevarar samt varför och för vem. Konventionen syftar på så vis att nå bortom endast ett fysiskt bevarande av kulturarvet då den snarare fokuserar på hur kulturarvet kan hanteras och integreras i pågående samhällsprocesser.”

Riksantikvarieämbetets rapport belyser ingående Farokonventionens för- och nackdelar. Riksantikvarieämbetet poängterar bland annat att i ett svenskt sammanhang är ramkonventionen ett relativt svagt instrument i relation till andra styrmedel (kulturpolitiska mål, regleringsbrev). Konventionens ideologiska karaktär gör därför att den bör betraktas som ett stöd för myndighetsförvaltning, menar man.

Farokonventionen kan alltså läsas som att den pekar ut långsiktiga mål för kulturmiljöarbetet. I Farokonventionen uttrycks viljan att kulturarvet ska vara fritt tillgängligt för alla individer, samsat med respekt för andras fri- och rättigheter, och att effekten kan vara försonande och gynnsam för fredlig utveckling. Det är ett pluralistiskt synsätt som menar att flera olika värden kan tillskrivas kulturarv.

Kulturarvet ska primärt komma samhället till nytta, framför allt socialt men även ekonomiskt. Rätten till kulturarvet är enligt konventionen rätten till användning och kunskap, mer precist om rätten att få vara med och uttolka vad kulturarvet betyder.

Läs mer på Riksantikvarieämbetets hemsida, både om Farokonventionen generellt och Riksantikvarieämbetets rapport.

Roger Edenmo

Roger.Edenmo@lansstyrelsen.se

Långbans hytta och grunfält, Färnebo sn, Värmland. Foto: Bengt A Lundberg. Kulturmiljöbild, beteckning ND35507, Riksantikvarieämbetet.

Föremål för forskning: Källmaterial och kunskap

Det var titeln på årets seminarium 9 april på Stockholms läns museum. Seminariet var ett samarbete mellan *Stockholms läns museum, Länsstyrelsens kulturmiljöenhet, Institutionen för arkeologi och antikens kultur* vid Stockholms universitet samt *Statens historiska museer*.

Föremålen sattes i fokus på seminariet med förklaringen att föremålen är arkeologins främsta källmaterial och vägen till kunskap om människan och dess samhällen.

”Föremål kan utgöras av allt från praktföremål till påfört grus. Till och med geologiska formationer som har tilldragit sig människors intresse kan räknas som föremål. Föremål som vi idag kan använda för att utvinna kunskap om människan och hennes handlingar.”

Vidare sägs i inbjudan till seminariet: ”Definitionen av vad vi räknar som föremål är alltså väldigt vid. Det gemensamma är det mänskliga nyttjandet och föremålens förutsättningar att beforskas. Vilken kunskap kan vi nå genom föremålen? Detta är föremål för forskning”.

Efter inledande ord av Lars Andersson och Kerstin Cassel tog Kerstin över som moderator.

Det första föredraget hölls av Göran Wertwein, Arkeologistik, och hade titeln ”*Neolitikums förgängliga materiella kultur gör sig påmind*”. Utgrävningen vid Kvarnsjön – kort omnämnd i referat från länsstyrelsens seminarium – redovisades med tyngdpunkt på föremål som påträffades. Fornlämning 638 ligger i en stor mosse där tidigare två stockbåtar – en från 900-tal och en från tidig medeltid grävts fram. Fynden vid undersökningen av den lilla boplatsen – kanske ett litet fiskeläge - från cirka 5 000 år - sedan var skärvsten, kolbitar, keramikskärvor med klassisk grop-keramisk dekor förutom pinnar och spetsade störrar – allt påträffat 1,2 meter under ytan. Vidare fanns bevarade träföremål i form av bl. a. barkflöten, tapp av trä, träklyka och paddel. Dessutom påträffades fnöksvamp som kan ha haft olika ändamål. Sådan svamp har antibiotiska egenskaper, kan förjaga mygg, bra mot magåkommor och är rik på stärkelse och proteiner.

Anna Röst från Stockholms universitet talade om ”*Brända bens betydelser: människoben från bronsålderns Hallunda*”. Hennes anförande behandlade hur brända ben en gång hanterades. Såg man på brända ben som ett material man kunde använda sig av? Intressant är att många anläggningar, som på boplatsen kallas för gravar, inte innehöll några som helst ben. Betyder det något när inga ben finns? På boplatsen har funnits ett bronsgjuteri med ugnar, härदार och stolphål. Här påträffades de mest omfattande

lämningarna av bronskantverk i Europa. Troligen har bronsgjutare medverkat vid kremeringen av de döda på Hallunda boplatz. Gravarna dateras till sen äldre bronsålder samt till yngre bronsålder. Förutom brända ben fanns inslag av djurben, degelfragment, bronsnitar och knackstenar. Rösts hypotes är att brända ben genomgår olika processer för att bli något annat – att användas på olika sätt.

Också på Läns museets seminarium berättade Michael Olausson om *"Runsa fornborg. Om betydelsen av terrasser på höjder och en väldig massa fynd"*. Han lade tyngdpunkt på de många fina fynd som framkommit vid grävningar sedan 2010 – ungefär en månad varje sommar. Bilder visades på en vacker kam, spelpjäser, olika sorters pärlor, grönt koboltglas, en svärdspärla (liknar sådana som påträffats i danska Illerup) och olika textilredskap, bland annat en nål. Textilredskap återfinns på många borgplatser. Två pilspetsar och en förgylld täckplåt till ett svärdshjalt var bland fynden förutom dräktsmycken, en silverring (troligen från 600–700-talet) och många knivar. Dessutom fanns några okända järnföremål – möjligen en vikt och möjligen en torshammare. En skjutregel i horn till ett lås var ett intressant fynd. Terrass III på Runsa hade ett stort skärvstenslager – vilka ofta finns på kultplatser. Typiskt kamavfall påträffades även. Troligen hade djuroffer ägt rum på ganska kopiösa mängder obrända djurben. Stenredskap i form av malstenar och brynen framkom vid undersökningen. I stolphål påträffades vanligt korn men även brudbröd – en medicinalväxt. Också delar av bullar påträffades.

Ola Kylhberg talade om *"Bilduttryck och skriftbudskap. Försök med en tidsserieanalys av runristningar i Attundaland"*. Runstenars storlek varierar över tiden vilket en undersökning av ett stort antal runstenar i Attundaland visar. Bilder ersattes över tiden alltmer av skrift i slutet av runstensresandet. Det går att indela runstenar i olika kompositionstyper och kompositionselement och med dessa visa förändringar över tiden. I slutet av runstenstiden uppträder till exempel endast rudimentära djurornament på stenarna för att slutligen upphöra. Tidsserier visar en tendens i Attundaland att ristningsytan blir allt mindre och att runstenarna med tiden blir allt smalare.

Slutligen berättade Ingvar Sjöblom, Stockholms universitet, om *"Riddarholmsskeppet"*. Det bärgades år 1930 nära bron till Riddarholmen. Det var ett i ek klinkbyggt skepp och är efter rekonstruktion nu utställt i Medeltidsmuseet. När skeppet togs upp påträffades 2 465 föremål bland annat block, öskar, pollare och förstås kanoner – tre bärgades. (När fartyget sjönk bärgades huvudparten av kanonerna.)

Vidare påträffades 43 krutkammare och hundratals metallkulor, 132 stenkulor, 11 kartescher samt järnkilar och gafflar. Skeppet tros vara byggt omkring 1516 och var en bark som bestyckats med 24–30 kanoner. Längd över stäv på fartyget var 22 meter med en bredd på 6,25 meter och djupgående 3,35 meter. Skeppet har en gång haft

för- och akterkastell. Det kan ha haft 40-50 personers besättning samt omkring 80-100 knektar. Kanske har skeppet byggts i Kalmar och varit på cirka 200-250 ton. Sjöbloms hypotes är att det en gång varit biskop Hans Brasks skepp som utlämnades till Gustav Vasa år 1523!

Det var ett som vanligt mycket välbesökt seminarium. Föremålen väcker tankar – särskilt alla de som ingen visste vad de föreställde. Föredragen kommer att presenteras i en kommande bok.

Nils Ringstedt

Ni har väl inte missat att kolla in vår sida på Facebook?

På <https://www.facebook.com/arkeologiskasamfundet> försöker vi hålla en god uppdatering om både lokala, nationella och internationella nyheter, såväl som konferenser och pågående debatter som anknyter till arkeologi.

Sidan ger oss god insikt i arkeologers aktiviteter och framöver kommer vi tipsa om intressanta aktörer att följa. Till en början följer här några stora arkeologiska undersökningar/platser som är aktiva i sociala media:

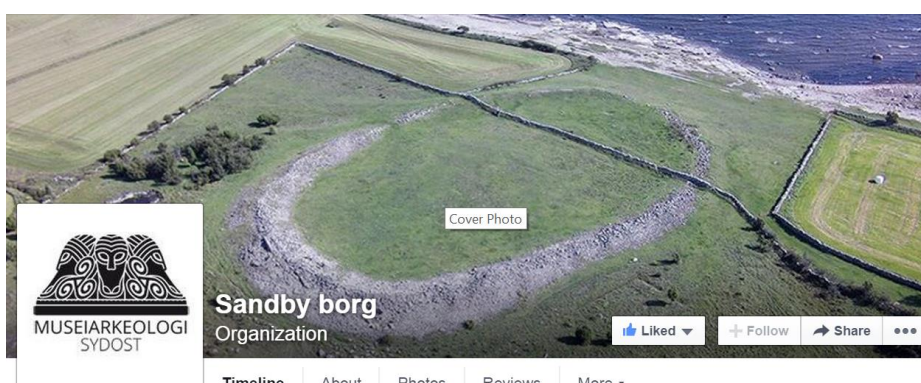

Under 2013 startade i Göteborg den stora undersökningen av staden *Nya Lödöse* (1473 - 1624). Följ varje steg av undersökningen här:

Hemsida: <http://www.stadennyalodose.se/>

Facebook: <https://www.facebook.com/stadennyalodose>

Kortare forskningstexter: <http://www.stadennyalodose.se/artiklar/>

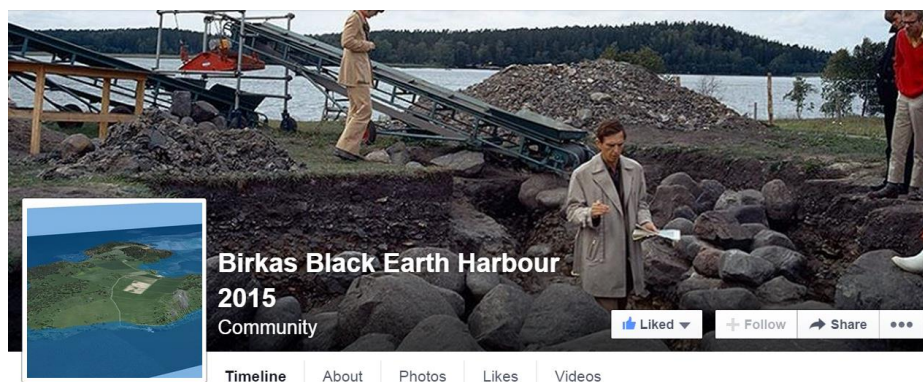

Läs om den fantastiska undersökningen av *Sandby Borg* på Öland där flera lämningar efter människor som gått en hård död till mötes upptäcks varje år:

Hemsida: <http://www.sandbyborg.se/>

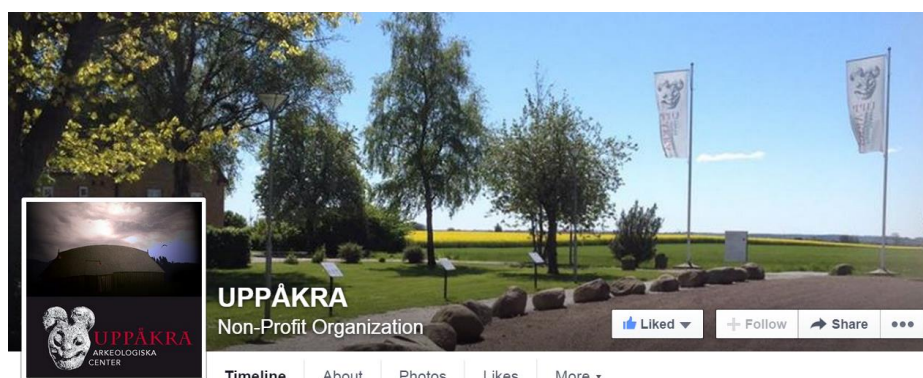
Facebook: <https://www.facebook.com/sandbyborg>

Grävdagbok: <http://www.sandbyborg.se/graumlvdagbok-2015.html>

Under våren 2015 har en bit av Birkas hamnläge undersökts och i samband med detta skapades en väl uppdaterad sida där grävningen och resultaten nu kommuniceras:

<https://www.facebook.com/BirkaBlackEarthHarbour>

Uppåkra, som kallar sig ”Skandinaviens största, fyndrikaste och mest långvariga järnåldersstad” är väldigt aktiva i sociala media, även när det inte är grävsäsong:

Hemsida: <http://uppakra.se/>

Facebook: <https://www.facebook.com/uppakra/>

Grävdagbok: <http://uppakra.se/category/gravdagbok/>

På dessa sidor kan du följa de storskaliga undersökningarna som gjorts i *Gamla Uppsala* under de senaste åren. De är nu i princip avslutade men mycket matnyttigt om resultat och aktiviteter postas ännu:

Facebook: <https://www.facebook.com/pages/Arkeologi-Gamla-Uppsala/159818510854851>

Hemsida: <http://www.arkeologigamlauppsala.se/>

På de sidor som drivs av *Stiftelsen för dokumentation av Bohusläns hällristningar* kan vi följa arbetet med att dokumentera och lokalisera nya hällristningar över ett stort område. Spännande nya upptäckter fotas och läggs upp med personliga notiser.

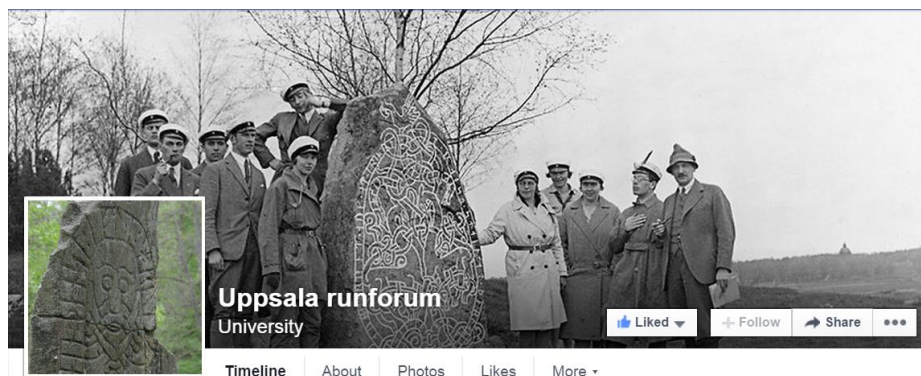
Hemsida: <http://www.hallristning.se/>

Facebook: <https://www.facebook.com/pages/Stiftelsen-f%C3%B6r-dokumentation-av-Bohusl%C3%A4ns-H%C3%A4llristningar/255501968109>

Fältrapporter: <http://hallristning.se/faltrapporter/faltrapport%202015.html>

Här publicerar Uppsala runforum vid Uppsala universitet nyheter om runforskning, runfynd och runevenemang:

Facebook: <https://www.facebook.com/runforum> Hemsida:
<http://www.runforum.nordiska.uu.se/>

På Riksantikvarieämbetets facebookside och blogg kan du läsa om aktuella och intressanta aspekter av arkeologi, kulturmiljö och kulturarv:

Facebook: <https://www.facebook.com/riksantikvarieambetet>

Blogg: <http://www.k-blogg.se/>

UV Blogg: <http://www.uvblogg.se/wordpress/>

Elisabeth Niklasson

elisabeth.niklasson@ark.su.se

Arkeologin i Stockholms län under 2014

Ett seminarium arrangerades av länsstyrelsen 30 mars – ett årligen återkommande och synnerligen välbesökt arrangemang. Föreläsare för länsstyrelsen informerade om sin verksamhet, antal ärenden och kostnaderna för de 159 arkeologiska åtgärderna 2014 (15,7 miljoner kronor). Sedan berättade föreläsare för olika undersökningsföretag om intressanta projekt.

På Södertörn undersöktes en neolitisk tillfällig boplats på 18 x 10 m – troligen använd vid fiske i Kvarnsjön. Bland fynden var keramik, spetsiga och i en ände kolade stölar från en hägnad samt pinnar, härdar mm. Trä koncentrerat på vissa platser kan tyda på att hyddor har funnits på platsen. Den dateras - påpekade Göran Werthwein - till cirka 3200–2920 f.v.t.

I Riala har påträffats en plats som uppenbarligen varit till för offer under bronsåldern. Hela djur – två hästar och ett får – låg i gravar förutom att obrända ben påträffats i schakt i forntida strandlinjen. Skärvstenslager, skålgropshällar och en vallanläggning i närheten har noterats – men ännu finns inga dateringar framhållt Kjell Andersson.

Runsa borg och utgrävningarna på platsen presenterades av Michael Olausson. (Runsa höjdbosättning beskrevs i en anmälan i Gjallarhornet 2014:4 till vilken hänvisas.) Runsa och liknande höjdbosättningar i Norden får ses som ”kopior” av höjdbosättningar i mellan- och sydeuropa eftersom likheterna är påfallande.

Andreas Viberg undersökte tillsammans med Martin Rundquist den mycket stora Aska hög i Södermanland med georadarteknik. Georadarutrustningen drogs fram och tillbaka över ytan med 10 cm mellan profilerna. Aska hög är oval och 55 m lång samt 18 m bred. Hittills har alla trott att det var en mycket stor gravhög. Misstankar har dock funnits på senare år att det kan vara något annat – kanske att ett hus legat på högen. Vid tidigare grävningar har konstaterats att det fanns ett så kallat ”kärnröse” med mycket sten och att fyra ramper – två på vardera sidan – ledde upp till platån på högen. Grävningar har vidare gett fynd av keramik, järnfragment, brända och obrända ben.

Det sensationella resultatet av undersökningen med georadar är att den avslöjade att på platån en gång legat en 47,5 m lång och 14 m bred hall, kanske ett residens för en östra götarnas kung under 700–800-talet! Huset hade fyra ingångar vilka motsvarade platserna för ramperna. En liknande hall har påträffats i Gamla Uppsala. Viberg tror att det kan röra sig om samma byggherre för dessa stora hus! Undersökningen avslöjade alltså ett stort plåtåhus. Det som tidigare ansågs vara ett kärnröse var i

själva verket den uppbyggda platån för detta stormannaresidens. En liknande hall påträffades för flera år sedan i Fornsigtuna.

Maria Lingström redovisade mycket intressant om möjligheterna med metall-detektering. Att använda detektorer ger ett mervärde vid arkeologiska undersökningar. En bredare och djupare bild av undersökningsplatsen erhålls. Detektorer kan ge nya aspekter på ädelmetallhantverk och handel och är kostnadseffektiv arkeologi. En mer rättvisande bild av fornlämningen framträder om detektor används.

Kenneth Svensson berättade om pågående undersökning intill Stadsmuseet på Södermalm. Titeln på föredraget var spännande: *Vad Magnus Birgersson såg när han red ut ur staden på sin sista resa*. Grävningen har under två säsonger tagit sig från nutida marklager 13,5 m över havet till 1200-talets marknivå 6 m över havet. Kenneth berättade om de olika lager och fynd av hus och gator som påträffades. Vid nivån som ungefär motsvarade 1600-1640 påträffades en stor källare med två bevarade ugnar i ett kök. Då en igenmurad ugn öppnades framkom ägg från höns och gäss. Ett grundläggningsmynt från 1601 påträffades på denna nivå. Kanske ägaren hette Nils Jöransson, född 1599. Uppenbarligen var det någon från en högre ståndsmiljö som innehaft huset. Kritpipor påträffades – alla tillverkade i Amsterdam! Fynd gjordes av blyplomber från kvalitetstextil.

Väl nere på slutet av 1500-talet påträffades ett tjockt lager av grus. Det visade sig vara pålagt för under detta två meters lager kom rester av trähusbebyggelse. Här låg tre hus i rad och alla hade brunnit. En reglerad bebyggelse fanns som förstad utanför Stockholm på denna tid. Det är enda kända exemplet på förstad i Sverige under denna tidsperiod!

Under detta lager fanns ytterligare ett hus – ett fähus från 1523–1524. Och där under påträffades ett magasin från 1400-talet. På nivån för tidigt 1300-tal låg en dåtida gränd och på nivån för sent 1200-tal fanns fundament för en möjlig brygga vid fiskdamm. Kammar från 1200-talet var bland fynden. Magnus Birgersson kan alltså ha sett bryggan när han red ut ur staden.

Johan Runer och Anna Hed Jakobsson redogjorde för undersökningen på gravgården vid Götes mack i Sigtuna (beskriven i min artikel i Gjallarhornet 2014:3). På gravgården grävdes 55 gravar (se bild). Sex av skeletten hade slipade tänder. Alla låg i utsträckt läge utom ett skelett som hade hockerläge. I ett par gravar fanns båtnitar och mynt påträffades i två. Dateringen på gravgården är tidigt 1000-tal. På platsen fanns en gång en slaktplats för boskap för marken var full med ben från slaktavfall. Som nämdes i Gjallarhornet 2014:3 grävdes också ett bronsgjuteri där även kamtillverkning förekom. I sydväst fanns en ugnsanläggning.

Skelettgrav på undersökningsplatsen vid Götes mack i Sigtuna.

Vid Riddargatan i Stockholm grävdes fram en trädgårdsanläggning från 1700-talet. Denna trädgård hörde till en malmgård som legat på platsen från 1600-talet in på 1800-talet. Fynden var ett femtiotal mynt och mycket keramik – bland annat från krukor att ha växter i. På platsen odlades en gång potatis, kål, tobak, prydnads- och medicinalväxter.

Det sista föredraget hölls av Anna Mac Williams och Mirja Amshaw. Det handlade om två påträffade sovjetiska u-båtar i Ålands hav. De sänktes under andra världskriget. Vraken skyddas i dag av Ryssland.

Dessa årliga genomgångar av vad som hänt i Stockholms län på det arkeologiska området är mycket uppskattade och uppslutningen på seminarierna har alltid varit stor – närmare hundra personer varje gång.

Nils Ringstedt

Aktuellt från våra institutioner

Elin Engström disputerar i arkeologi den 11 juni

Datum & tid: torsdag den 11 juni 2015 13:00–15:00

Avhandlingens titel: *Eketorps veckningar. Hur arkeologi formar tid, rum och kön*

Opponent: Elisabeth Arwill-Nordbladh

Lokal: Nordenskiöldsalen, Geovetenskapens hus, Frescati

Magnus Ljunge disputerar i arkeologi den 19 augusti

Datum & tid: onsdag den 19 augusti 2015 13:00–15:00

Avhandlingens titel: *Bortom avbilden. Sydsnkandinaviska hällbilders materialitet*

Opponent: Ingrid Fuglestad

Lokal: Nordenskiöldsalen, Geovetenskapens hus, Frescati

Det 13:e nordiska bronsålderssymposiet kommer att hållas i Göteborg den 9–13 juni 2015. Sista dag för registrering var den 22 maj 2015.

Datum & tid: 2015-06-09 kl 12:00 till 2015-06-12 kl 18:00

Kategorier: Humaniora, Forskning

Plats: Stora Hörsalen, Humanisten, Renströmsgatan 6

Samfundets årsmöte 27 april 2015

Årsmötet ägde rum i lokaler tillhörande Östermalms Föreningsråd på Valhallavägen i Stockholm. Samfundets ordförande Anita Synnestvedt gick igenom förvaltningsberättelsen och pekade bland annat på att nya idéer finns vad gäller arkeologmötet. Nya stadgar öppnar för styrelsen att istället för att ha arkeologmöten välja att delta i eller arrangera sessioner eller andra arrangemang i samband med konferenser. Också "arkeologcaféer" kan vara mindre tillställningar där medlemmar kan få stöd av samfundet att arrangera debatter, seminarieaftnar och liknande.

Vidare finns förslag om att omgestalta Gjallarhornet så att tidningen blir mer intresseväckande och aktuell och kan utvecklas till att mer bli ett nyhetsblad. Även temanummer där skribenter kan engageras är förslag som styrelsen diskuterat under det gångna året. Arbetet med att förnya Gjallarhornet fortsätter och därför kommer ett dubbelt redaktörskap finnas i fortsättningen.

Anders Hansson gick igenom föreningens ekonomi som är god och presenterade också en budget för 2015. Årsmötet beslöt också att anta omarbetade och moderniserade stadgar. En viktig punkt är att det nu tydligt framgår att ledamot erlägger en årsavgift som föreslås av styrelsen och fastställs av årsmötet. Förhoppningen är att samfundets ledamöter nu i betydligt ökad utsträckning betalar in avgiften vilket är viktigt för samfundets ekonomi.

Till ny ordförande för två år valdes Joakim Whelin från Dalarnas museum. Följande ledamöter omvaldes: Anders Högberg (vice ordförande), Anders Hansson (skattmästare), Ola W Jensen (Gjallarhornet), Lars Ersgård (Medlemsregistret), Elisabeth Niklasson (Facebooksidan), Roger Edenmo och Eva Stensköld. Nyval skedde av Åsa Berggren, Elin Fornander och Kerstin Näversköld. Till suppleanter omvaldes Christian Isendahl och nyvaldes Anna Tornberg, Per Nilsson och Anton Bonnier. Till internrevisorer omvaldes Bent Syse och nyvaldes Fredrik Ekengren.

Anita Synnestvedt avtackades för sitt engagemang för samfundet som ordförande med samfundets hedersmedalj över Sune B Jansson – präglad till dennes 80-årsdag 1986. Hon utsågs även till hedersledamot i samfundet!

Efter kort kaffepaus höll Pernilla Flyg från Statens Maritima Museer ett föredrag med titeln *"Att synliggöra ett kulturlandskap. Från dykförbud till Sveriges första marina kulturreservat"*. Hon berättade om Dalarö skeppsvraksområde och projektet att tillgängliggöra vraken för allmänheten. Utanför Dalarö ligger bland annat en holländsk flöjt Anna Maria som sjönk i januari 1709 och Dalarö-vrakets från mitten av 1600-talet. För båda dessa vrak gäller dykförbud men det finns andra sätt att låta allmänheten se dem utan att dykning sker.

Nils Ringstedt

Monteliusmedaljen utdelad till docent Ulla Lund Hansen och professor emeritus Erik Cinthio

Svenska Fornminnesföreningen har i år delat ut sin Monteliusmedalj till lektor emerita, docent Ulla Lund Hansen och till professor emeritus Erik Cinthio.

Det var år 1947 som *Svenska Fornminnesföreningen* beslöt instifta en medalj till Oscar Montelius ära och med hans bild att ”utdelas för framstående insatser på föreningens intresseområden, främst arkeologisk forskning, men även den yttre kulturminnesvården och museiväsendet”.

Av föreningens stadgar framgår att medaljen ”avser att hugfästa minnet av en av förgrundsgestalterna inom Svenska Fornminnesföreningen och utdelas för framstående insatser på föreningens intresseområden, främst arkeologisk forskning, men även den yttre kulturminnesvården och museiväsendet”. Vidare framgår det av stadgarna att medaljen företrädesvis framställs i brons. När alldeles särskilda skäl anses föreligga kan exemplar i ädlare metall framställas.

Medaljen präglades i början i gediget guld förutom att den göts i brons i en stor version. Nu är medaljen i förgyllt silver och delas ut relativt ofta till skillnad från tidigare. Det är många förtjänta forskare som har fått Montelius-medaljen. Den förste som tilldelades medaljen var den norske arkeologen Haakon Shetelig år 1952. Kung Gustaf VI Adolf erhöll medaljen år 1962. Sammanlagt 31 forskare har över tiden blivit Montelius-medaljörer.

Motiveringen för Ulla-Lund Hansen är följande:

”Lektor emerita, docent **Ulla Lund Hansen** har under en stor del av sin yrkesverksamma tid varit knuten till Köpenhamns universitet där hon fungerat som lärare och forskare.

Det var också vid Köpenhamns universitet som hon 1987 lade fram sin doktorsavhandling *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besondere Berücksichtigung Nordeuropas*.

Avhandlingen, som behandlar romersk import i Norden och kontakterna mellan det romerska riket och Skandinavien, är en milstolpe i förståelse av den romerska järnåldern som inte bara har betydelse för Norden utan för hela norra Europa.

Genom den mycket grundläggande och brett upplagda analysen som sker i avhandlingen kunde inte minst de kronologiska ramarna för importens uppträdande i Norden fastställas. Men Ulla Lund Hansen nöjde sig inte med detta utan lät också de kronologiska resultaten få kulturhistorisk tillämpning och kunde därmed på en bred

front teckna den kulturhistoriska utvecklingen i Norden under de fyra första århundradena efter Kristi födelse.

Genom att kronologiskt fingruppera gravar och föremål var det också möjligt att i viss mån koppla dessa nordiska fynd till kända historiska händelser på romerskt område. Hennes analyser och förståelse av romersk järnålder har givit ett bestående avtryck i forskningen kring perioden och numera bygger en väsentlig del av den forskning som görs på hennes fundamentala arbete.

Slutligen skall nämnas att Ulla Lund Hansen kallats till hedersdoktor i Lund för sina insatser för att stärka förbindelserna mellan universiteten i Lund och Köpenhamn samt för sin roll i Uppåkraprojektet. Hon har också genom en omfattande analys publicerat det vetenskapligt mycket värdefulla glasmaterialet från Helgö i Mälaren. Tack vare sin stora materialkännedom har hon, som kanske den enda i Norden, kunnat sätta detta material i ett större kulturhistoriskt sammanhang.

Svenska Fornminnesföreningen har det stora nöjet att tilldela Ulla Lund Hansen Oscar Monteliusmedaljen vid årsmötet 2015”.

Motiveringen för Erik Cinthio är följande:

”Erik Cinthio, professor emeritus i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet. Erik var professor vid Lunds universitet mellan åren 1980 och 1986, men började undervisa i medeltidsarkeologi redan på 1950-talet som docent i konsthistoria. Det är ingen överdrift att säga att utan Erik, ingen medeltidsarkeologi i Sverige som vi i dag känner den. Hans betydelse för ämnets etablering och utveckling i vårt land är sannerligen stor, och många är hans efterföljare som alla har gemensamt att de stammar från Eriks institution i Lund. Erik utvecklade medeltidsarkeologin till en självständig akademisk disciplin i Sverige och hans forskning har främst varit inriktad på kyrko- och stadsarkeologiska problem. År 1986 hyllades Cinthio med en gedigen festskrift ”Medeltiden och arkeologin: festskrift till Erik Cinthio” i volym 1 av *Lund studies in medieval archaeology*. Det är med stor glädje som Svenska Fornminnesföreningen tilldelar Erik Cinthio föreningens Oscar Montelius-medalj 2015”.

Några ord om *Svenska Fornminnesföreningen* kan vara på sin plats för läsare som inte känner till den snart 150-åriga föreningen. Den bildades 1869 och fyller alltså 150 år 2019. Undertecknad arbetar för närvarande med en jubileumsskrift. Det var flera betydande personligheter under mitten av 1800-talet som bildade föreningen. En känd person var konstnären Nils Månsson Mandelgren. Personer med hög position i samhället var engagerade i föreningens styrelse under många år. Oscar Montelius, som sedermera blev riksantikvarie, var verksam i föreningen som sekreterare från 1874 och blev ordförande från 1908 fram till sin död 1921. Han satte mycket stor

prägel på föreningen inte minst genom alla artiklar han publicerade i den tidskrift – *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* – som fanns fram till år 1906, då Vitterhetsakademiens tidskrift *Fornvännen* startade.

Svenska Fornminnesföreningen hade sin största betydelse under åren närmast efter föreningens grundande men i viss mån även långt in på 1900-talet. Det var främst under ordförandeskapet av Montelius och sedermera professor Bengt Nerman.

Föreningen har till ändamål att väcka och främja intresset för äldre tiders kultur, i främsta rummet den svenska kulturen och med huvudvikten lagd på forntid och medeltid. Föreningen har vidare att i enlighet med särskilda bestämmelser utdela priser och medaljer för förtjänstfull verksamhet inom föreningens intresseområde samt stipendier från föreningens fonder. De är *Hildebrandsfonden*, *Aron Anderssons minnesfond*, *Birger Nermans minnesfond*, *Inga Sernings Minnesfond*, *Sten Karlings Föreläsningsfond* och *Lennart Karlssons Mandelgrensstiftelse*.

Föreningen utdelar årligen det prestigefyllda *Hildebrandspriset* till svenska forskare för förtjänstfulla publikationer eller andra vetenskapliga insatser som faller inom nordisk arkeologi och medeltidsforskning inklusive urkundsutgivning samt numismatik. Hittills har föreningen sedan 1934, då Hildebrandska fonden bildades, utdelat 71 Hildebrandspris.

Svenska Arkeologiska Samfundet har under många år samverkat med *Svenska Fornminnesföreningen*. Under 1980-talet pågick även – dock utan resultat – diskussioner om att slå samman de båda föreningarna. Under ett antal år sändes Samfundets *Gjallarhornet* till båda föreningarnas medlemmar.

Nils Ringstedt

Tumbo i Rekarne

I Västerrekarne härad finns norr om Tumbo kyrka ett mycket stort gravfält – Husbygravfältet (eller Prästgårdsgravfältet) och söder om kyrkan Bergagravfältet. Det norra gravfältet har ca 480 högar och runda stensättningar och det södra har 426 högar och runda stensättningar. Drygt 900 gravar tillsammans tyder på att här en gång funnits en betydande boplats under vikingatid. Gravarna liknar mycket de som finns i Birkas Hemlanden. Många högar är stora.

Räknar vi med en anläggningstid motsvarande 6 generationer får vi ungefär 150 samtidigt levande per generation. Endast 19 gravar av alla har grävts och det i samband med väg som dragits genom området. Det finns naturligtvis fler gravar än de nämnda. Med en omräkningsfaktor på 2 får vi en samtidigt levande befolkning på ca 300, alltså en betydande boplats – en centralort i västra Rekarne belägen på Strömsholmsåsen i närheten av Kvicksund – det lilla sundet mellan västra och östra Mälaren. Med andra ord har Tumbo befunnit sig på en strategisk plats för nord-syd och väst-öst transporter.

Sannolikt har järn och pälsverk varit bland varor som forslats från trakterna norr om Västmanland ner till Södermanland och vidare till bl a Birka. Det finns skäl tro att Tumbo i själva verket var en handelsplats/transitplats för distribution av varor till Birka – kanske till och med ett annex till Birka i väster.

Dessa tankar och många fler om det intressanta västra Mälardalsområdet tas upp i den bok om Tumbo med titeln *"Tumbo och andra maktcentra. Studier i västra Mälardalens och Hjälmareområdets järnålder och tidiga medeltid"* som jag anmälde i Gjallarhornet 2014:3.

Måndagen den 27 april hölls ett endagsseminarium i Tumbo Kaplansgården om Tumbo med diskussion om resultaten i boken och hur forskningen om Tumbo kan gå vidare. Korta presentationer av de olika författarna inledde dagen. Järnets alltmer ökande roll under vikingatiden nämndes som en mycket trolig förklaring till Tumbos roll som omlastningsplats liksom skinn och pälsverk. Även tjära kan ha kommit från norr. Tyger och förädlade produkter kan ha varit varor som t ex kommit från Birka för vidare transport ut i västra Mälardalen. Tumbos roll övertogs under sen vikingatid av Tuna (Eskilstuna) och senare av Torshälla. Att Tumbos funktioner upphörde kan bl a ha haft samband med att Birka upphörde som centralort.

Gravar på Husby-gravfältet. Foto: författaren

Under det vikingatida Tumbos tid fanns ett smalt sund norr om Tumbo – ett smalt sund som kan ha varit en lämplig passage för skepp mellan västra och östra Mälaren. Åsen utgjorde en fin transportväg. På norra sidan av Mälaren fortsätter åsen och på den ligger ett mycket stort gravfält med ca 200 gravar.

Under diskussionen fördes olika synpunkter fram beträffande hur många som egentligen bodde på platsen. Kan många gravar ha anlagts över besökande till platsen? Om här funnits en handels-/omlastningsplats kan tillfälliga besökare ha avlidit och begravts i de befintliga gravfälten – det var en tanke som fördes fram. Märkligt är även att så många högar är stora. Var gravfälten platser där vissa personer ville begravas på detta sätt? Likheten med Hemlandens gravar är också märklig.

Någon föreslog att Tumbo kan ha varit en ”ändhållplats” där t ex fartyg vände vare sig de kom från Birka eller från väster sedan de lämnat laster. Här kan också de som kom över åsen från norr ha lämnat sina varor. I Tumbo kan varor ha lagrats över vintern för att sedan när vattenvägen öppnats under våren föras vidare till andra

destinationer, t ex Birka. Människor kan alltså ha bott kortare perioder på handelsplatsen – vilket också kan förklara en del gravars existens.

Vidare diskuterades läget för den vikingatida boplatsen. Antagligen har boplatsen legat i området kring Tumbo kyrka. Fosfatkartering i närheten av kyrkan har påvisat höga fosfatvärden och det finns ett kulturlager i området. Dock är inte utsträckningen av kulturlagret undersökt. Det är därför angeläget att i det fortsatta projektet om Tumbo söka fastställa var exakt boplatsen har legat och vilken utsträckning den kan ha haft. Området kring kyrkan på den smala åsen ser lämpat ut för prospektering med georadar – en fråga som diskuterades som en möjlighet för att se om spår av t ex byggnader finns under marken. Pollenanalyser diskuterades också – tidigare gjorda pollenanalyser visar att stor produktion av säd företagits i området under vikingatid.

Öppningen till den omtalade vällanläggningen. Foto: författaren.

En viktig del av seminariet var också att besöka de två stora gravfälten – vilket vi gjorde i strålande sol. De är imponerande. En besökare får verkligen en känsla av att de ser ut som gravarna i Hemlanden. En märklig konstruktion finns på den smala åsen strax norr om Husby-gravfältet. Här ligger en vallanläggning vid Borgtorp. Den upptäcktes 1982 av Olle Lorin. Det är en mäktig stensamling som sträcker sig på ömse sidor av åsen ner till nästan forntida vattennivå med en total längd av 35 m. Kanske vallen har varit försedd med en palissad av trä. Vallen har antagits med viss sannolikhet ha byggts under romersk järnålder. På krönet finns en öppning på ca 2 m med en tydlig markering av infart från söder i form av stensträngar. Här var sannolikt en ridstig under vikingatid för besökande till och från Tumbo.

Tumbo är en märklig plats och det är angeläget med ytterligare forskning om denna och andra platser i västra Mälardalen. Mycket litet har forskats om denna i jämförelse med all forskning som rört Uppsala och Birka/Adelsö. Projektet Tumbo kommer att fortsätta med inriktning på att finna var människor bodde och ytterligare förklaringar till de märkliga, stora gravfälten!

Nils Ringstedt

Gjallarhornet

Deadline för nästa Gjallarhornet är den **15 september**. Bidrag skickas till Ola Wolfhechel Jensen, helst med e-post: ola.jensen@raa.se

Alternativt: Ola Wolfhechel Jensen, Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 Stockholm. Gjallarhornet distribueras endast via e-post som pdf. Alternativt kan den hämtas på Samfundets hemsida som för närvarande håller på att byggas om.